

Rehtori, fil.lis.
 Asko Saarelainen
 Lieksan kansalaisopisto
 PL 31
 81701 LIEKSA
 puh. 0400 674 030

Esitelmä XIII Pielisen altaan symposiumissa
 Suomen sota ja sen merkitys Suomelle, erityisesti Karjalalle
 Vuonislahden Seurojentalossa 19.9.2008

Rajakauppaa, metsäteollisuutta ja kulttuurimatkailijoita - Lieksa 1800-1900-luvun vaihteessa

Tunnettu kansanperinteen kerääjä Samuli Paulaharju matkasi heinäkuussa 1907 rakennustutkimusretkellään Lieksasta rajan yli Lentieraan ja Repolaan. Matkallaan Paulaharju kohtasi aikakaudelle tavanomaisen rajakaupan kaksi keskeistä muotoa; tavarankuljetuksen ja puukaupan. Niillä molemmilla oli suuri merkitys lieksalaisten elämään ja toimeentuloon 1800-luvun jälkipuoliskolta lähtien.

Paulaharju kertoo:

“Soudatan Pankajärven yli ja saavun, kuten ennen muinoin näillä main liikuessani, Kalliolahteen järven itärannalle. - Kalliolahdessa on joukko savotoilta kotiin palaavia tukkimiehiä sekä Lentieran Kiponkylän ukko eukkoineen. Viimemainitut tulevat Lieksasta tavaranhausta. Hevosella aikovat raahata tavaransa Ruunaan kylään ja siitä soutamalla Lieksanjokea myöten kotiinsa. On siinäkin matkaa: huonot, vaivoin kärryillä ajettavat tiet ja vastaiset virrat. Mutta Petrun praasniekka on tulossa ja piiraita, sultshinoita, tsoajuja tarvis. Kehottavat lähtemään mukaansa, mutta enpä voi vielä lähteä, vaikka mielikin olisi. Hauskahan olisi Lieksanjokea soudella, kulkea salolaisten seurassa halki sankkojen, koskemattomien synkkien korprien, kaukana piilossa maailman melulta.

Tukkilaisten seurassa matkaan Naaravirralle ja Ruunaan kylään. Viisin kuusin miehin painellaan salotietä, verkkaan kuluu matka, kaskuten, tarinoiden taipaleet katkaistaan, väliin tupakoimaankin istahdetaan.”

Laukkurien reitit

Lieksasta itään johtava suunta on ollut merkittävä kauppareitti vuosisatojen ajan. Rajan avautuminen autonomian ajalla merkitsi kauppayhteyksien tiivistymistä itään. Itäkarjalaiset laukkukauppiat ilmestyivät syksyisin Lieksan kyläkuvaan kiertäen talosta taloon välittäen uutisten ohella kankaita ja rihkamaa.

Pääosin Vienan Karjalasta lähteneet laukkurit matkasivat Suomeen neljän pääreitit - Kuusamon, Suomussalmen, Kuhmon ja Pielisjärven - kautta. 1900-luvun alussa laukkukauppiaiden määrä maassamme vakiintui noin parin tuhannen tienoille. Tämän jälkeen maaseudun kauppaverkoston nopea tihentyminen ja liikenneyhteyksien kehittyminen tekivät laukkukauppiaiden toiminnan kannattamattomaksi.

Matkatessaan Pielisjärvelle laukkureiden täytyi aina 1800-luvun lopulle saakka turvautua pääosin vesistöjä seuraaviin talviteihin. Talvitie kulki Lieksasta Pankakosken kautta Ruunaan Änisenvaaraan, josta tie vei joko Aittokosken kautta Tuulivaaraan tai Kokkojärven ja -vaaran kautta Lentieraan. Repolaan

pääsi myös Tuulijärven ja Ruunaanjärven välissä noin kilometrin päässä rajasta sijaitsevan Tuusjärven kautta. Tätä talvitietä käytettiin lähinnä mentäessä Tuulivaaran kylään.

Toinen talvitie Lieksasta Repolaan kulki Kivivaaran eteläpuolella tasaisten maiden halki Pankajärven ja Ohtavaaran kautta. Rajanylitys tapahtui Kalliojärven lähellä, josta matkattiin Lusman kylään. Sieltä matka jatkui Tuulijärven yli Tuulivaaraan tai Koropin kautta Repolaan. Kesällä tällä reitillä oli vain kävelypolku.

Kesäisin kuljettiin joko Tuuli- ja Lieksanjokea pitkin tai ns. voitietä Kivivaaran kautta. Maanteitse Repolaan kertyi matkaa noin sata kilometriä ja talviteitse pari peninkulmaan vähemmän.

1800-1900 -luvun vaihteessa Lieksan ja Repolan kauppayhteydet olivat vilkkaat. Talvisin vaelsi Tuulijärven kautta Lieksaan kymmenien hevoskuormien kolonnia tuoden turkiksia, nahkoja, metsänriistaa, suolakalaa, tupakkaa ja pirtua eli "Porajärven siikaa". Kirkonkylästä tavarat lähetettiin edelleen eteläisen Suomen asutuskeskuksiin. Pirtua tuotiin siinä määrin, että Lieksaan perustettiin salakuljetusta valvomaan neljä rajapoliisin virkaa 1910-luvun taitteessa - tosin laihoin tuloksin. Repolaan vietiin jauhoja, sokeria, suolaa, kankaita, taloustavaroita ja muita teollisuustuotteita. Rahdinajo antoi työtä repolalaisten lisäksi paikalliselle väestölle.

Laukkuri oli kylissä ja taloissa tervetullut vieras. Hän toi vaihtelua ja väriä maalaisväestön arkipäivään sekä välitti tuotteita, joita aiemmin ei ollut maaseutukylissä saatavilla. Kruunun viranomaisten ja paikallisten kauppiaiden suhtautuminen oli toinen. Vilkas laukkukauppa aiheutti Pielisjärven kauppiaille todellisia ongelmia, koska laukkuryssien artikkelit kilpailivat suoraan paikallisten sekatarvakauppiaiden tuotteiden kanssa. Näitä olivat muun muassa pumpulikangas, flaneli, sarka, lankarullat, neulat, napit ja kammot. Pielisjärveltä suunnattiin rajan yli kauppaamaan myös omia maataloustuotteita, jolloin paikallisilta kauppiailta jäi "välityspalkkio" saamatta. Maalaistavaroiden osto- ja jälleenmyynti muodosti olennaisen osan kauppiaiden toimeentulosta.

Laajan laukkukaupan rajoittamiseksi pitäjän nimismies esitti Pielisjärven kuntakokouksessa 1876, että kaupankäynti rajantakaisten kanssa piti saada sakon uhalla kielletyksi, mutta asiasta ei saatu päätöstä pitäjän asukkaiden vastustuksen vuoksi. Talolliset Iisakki Kuivalainen ja entinen valtiopäivämies Olli Mustonen kiteyttivät kovaäänisesti pitäjäläisten kannan: "kuka voipi meitä estää, jos me ostamme laukkuryssältä eli keltä vaan me tahdomme".

Pielisjärven ensimmäiset sekatarvakauppiat

Pohjois-Karjala sai ensimmäiset maaseudun sekatarvakauppiansa 1860-luvun alussa, kun vuoden 1859 maakaupan vapauttanut asetus salli kaupapuotien perustamisen maaseudulle. Pielisjärven pitäjän ensimmäiset kauppiat olivat talollinen Anders Hilonen Viensuulla (1861-1868) sekä talolliset Johan Riigonen (1861-1872), Matts Rynänen (1861-1877) ja kauppa-apulainen Paul Laitinen (1861-1878) Lieksassa. He kaikki aloittivat kaupanpidon vuonna 1861. Vuonna 1878 kauppiaita oli yhteensä kahdeksan, heidän joukossaan talollisenpoika Olof Nevalainen Vuonislahdessa (1874-1879; Lieksa 1879-?). Mainittakoon, että tuolloin yhtä kauppa kohden oli laskennallisesti 1 204 asiakasta.

Vuosina 1860-1878 Pielisjärven pitäjässä toimi yhteensä kaksikymmentä kauppiasta. Heistä vain kolmen keskitulo oli kaksinkertainen tavallisen talonpojan vuosituloon verrattuna. Vastaavasti Nurmeksen 24:stä kauppiasta lähes puolet (11) ansaitsi vähintään kaksinkertaisesti talonpoikiin verraten. Menestyneimpien Nurmeksen kauppiaiden tulot olivat yli kolminkertaiset ja suurituloisimman jopa viisinkertaiset talonpoikiin nähden.

Pielisjärven pitäjän kauppiaiden tulotaso heikensi Joensuun kaupunkikauppiaiden ja laukkukauppiaiden kilpailu alueella. Paikkakunnan kauppiat eivät myöskään riittävässä määrin harjoittaneet muita elinkeinoja sekatarvakaupan ohella, joten kaupankäynnistä tuli epävakaa, suhdanneherkkää ja tulotaso jäi alhaiseksi. Nurmeksen kauppiaiden tulot nousivat korkeiksi hyvin rakennettujen ammattiyhdistelmien ansiosta. Maaseudun sekatarvakauppiaiden tie menestykseen löytyi vahvasta ammattiyhdistelmästä, joka

koostui kahdesta tai useammasta hyvin tuottavasta elinkeinosta. Esimerkiksi varakkaimpiin Pielisen Karjalan sekatavarakauppiaisiin kuuluneiden lieksalaisten Matti ja Antti Rynänen toimeentulo koostui sekatavarakaupan lisäksi maanviljelyksestä, karjaloudesta, maatila- ja metsäkaupoista sekä höyrylaivaosuuksista.

Reppurin jäljiltä kauppiaaksi Lieksaan

Autonomian ajan loppupuolella monet itäkarjalaiset kauppiat perustivat pysyvän kauppaliikkeen jo aiemmilla laukunkantamatkoillaan tutustumaansa Lieksaan, kunnan keskusta tai ympäristökyliin. Näin nämä laukkukauppiat, erityisesti Maurot, Mauraset ja Rotkot ovat jättäneet vuosikymmenten kuluessa mittavan jäljen paikallisiin kauppaperinteisiin.

Lieksaan sijoittuneista laukkukauppiaista tunnetuin oli Repolasta kotoisin ollut Wasili Mavrojeff (1870-1936, vuodesta 1919 Mauro), joka avasi pienen kauppapuodin Hovilan piharakennuksessa vuonna 1892. Wasili oli tutustunut lieksalaisiin kauppiaisiin jo varhaisessa nuoruudessaan, sillä talvitie Lieksasta Repolaan kulki järviä ja tasaisia maita pitkin Wasilin kotikylän Koropin kautta. Kauppa Wasselin puodissa kävi alusta alkaen hyvin, sillä kauppias oli monille repolalaisille tuttu ja vilkkaana karjalaisena hän osasi palvelun jalon taidon. Mauro keskittyi alusta alkaen tukkukauppaan ostaen suuret määrät turkiksia ja riistaa muualle myytäväksi.

Tuottoisat liikesuhteet näkyivät kaupan ulkoisena vaurastumisena. Vuonna 1906 liike siirtyi Pielisentien varrelle ja vuonna 1919 liike muuttui Lieksan Kauppa Osake Yhtiöksi. Tukkukauppaoikeudet se sai Lieksan kauppalan perustamisvuonna 1936. 1950-puolivälissä Kauppayhtiön palveluksessa oli noin 170 henkilöä ja liikkeellä oli toimipaikkoja ympäri pitäjää. Tuolloin merkittävät osan Kauppayhtiön toiminnasta muodosti metsätöiden muonitus. Tämä laukkukaupasta alkunsa saanut perheyhtiö harjoitti menestyksellistä liiketoimintaa lieksalaisten parissa aina vuoteen 1980, jolloin se myytiin Tukkukauppojen Osakeyhtiölle.

Wasili Mauron esimerkkiä seurasivat myös muut itäkarjalaiset kauppiat. Repolalainen laukkukauppias Paavo Pänttönen (s. 1876) perusti pienen sekatavarakaupan Lieksaan vuonna 1893. Vuonna 1906 hän muutti perheineen kauppiaaksi Joensuuhun ja Lieksan myymälä lopetettiin. Vuonna 1902 Ivan Mavrojeff perusti sekatavarakaupan Lieksaan ja seuraavana vuonna oli vuorossa Ivan Maksimanpoika Dobrinin (myöhemmin Tarma, s. 1883), joka oli jo aiemmin toiminut kauppa-apulaisena Lieksassa. Dobrinin-suku oli lähtöisin Munankilahdesta Vienan Karjalasta ja heillä oli vankka kokemus laukkukauppayhteyksistä Suomeen jo 1800-luvulla.

Dobrinin - Rotko

Ivan Dobrinin kauppa toimi Suomeen tulevien laukkukauppiaiden tukikohtana, jossa saatiin repuntäydennystä ja jonne voitiin myydä riista, turkikset ja muut tuotteet. Turkikset markkinoitiin Pietariin ja Helsinkiin ja riista myytiin maakauppiaille. Ivanin kauppa kutsuttiin "korukaupaksi", koska siellä myytiin paljon pientä tavaraa kuten koruja, nappeja ja nauhoja. Rajan sulkeuduttua Ivanin liiketoiminta alkoi hiljentyä ja vuonna 1919 hän muutti perheineen pysyvästi Joensuuhun perustaen sinne vaatetavarakaupan. Ivan myi Lieksan kauppansa anopilleen Aleksandra Mikkoselle (ent. Höttönen), joka piti liikettä Lieksassa 1920-1930-luvun taitteeseen saakka.

Vuonna 1904 Ivanin serkku Vasili (s. 1875) perusti Lieksaan oman sekatavarakaupan, joten Lieksassa oli yhtä aikaa kaksi suvun kauppa; Ala-Dobrinin (Ivan) ja Ylä-Dobrinin (Vasili). Vasili siirtyi Lieksaan kauppiaaksi Juuan Vuokosta, josta Vasilin isä oli hankkinut maatilan kauppamatkoillaan. Vasilin kauppa palveli etupäässä lieksalaisia ja toisia maakauppiaita. Serkukset pitivät yhtä ja auttoivat toinen toistaan vanhan karjalaisen sukuperinteen mukaan. Yhdessä he läksivät ostosmatkoille Pietariin ja Viipuriin. Kauppakeskuksiin vietiin riistaa, turkiksia ja nahkoja, ja sieltä tuotiin Lieksassa tarvittavat kauppatavarat.

Vasili osti kaupanteon ohessa kiinteää omaisuutta maata ja metsää. Vasili Dobrinin (nimi muutettiin Rotkoksi 1930-luvulla) kuoltua vuonna 1944 sekatavarakauppaa jatkoivat pojat Viktor (1903-1972) ja Niilo (1900-1952). 1950-luvulla kauppa muuttui vaatekaupaksi ja jatkoi toimintaansa 1970-luvulle. Niilon poika Markku toimii nykyisin yrittäjänä Kiinteistö Plus Oy:ssä

1910-luvun taitteessa karjalaiset perustivat kauppvoja myös Lieksan kyliin Kylänlahteen, Vuonisolahteen ja Viekiin. Vuonna 1910 Vuonisolahteen tuli kauppiaksi Ivan Dobrinin ja myöhemmin hänen myymälänsä osti Pekka Melentjeff.

Rukajärveltä kotoisin ollut Mikko Kiirikoff tuli Suomeen vuonna 1909 kauppa-apulaiseksi Dobrininille. Vuonna 1914 hän siirtyi Suojärven Varpakylään. Oman sekatavarakaupan Kiirikoff perusti Lieksaan 1920-luvun puolivälissä. Kiirikoff jatkoi kauppaansa Pielisentien ja Koski-Jaakonkadun risteyksessä 1950-luvulle. Samaan aikaan piti vaatekauppaa Pielisentien varrella myös Pekka Höttönen, jonka liiketoiminta jatkui 1960-luvun alkuun saakka. Höttösen pojat harjoittivat torikauppaa.

Repolalainen Filemon Karmakka perusti Lieksaan pienen sekatavarakaupan ensimmäisen maailmansodan syyttyä. Hän oli ollut kauppiana Repolassa ja teki kauppaa repolalaisten kulkukauppiaiden kanssa. Lieksan myymälää jatkoi Filemonin kuoltua vaimo Maria vuoteen 1931 saakka.

Riion Pekan kauppaperinteet Pankakoskella

"Riion Pekka" - Petri Grigorieff (1840-1909), Karjalan turkis- ja puumarkkinoita hallinnut Repolan suurin kauppias, perusti sekatavarakaupan Nurmekseen vuonna 1906. Poika Pekka (1874-1943) jatkoi isänsä viitoittamaa kauppiasuraa ja siirsi myymälän ensimmäisen maailmansodan jälkeen Pankakosken Hangaspurolle. Riikosen kangas- ja sekatavarakauppa osti ja myi maataloustuotteita. Pekka vaihtoi sukunimen Riikoseksi. Pekan poika Ville toimi kauppiana Pankakoskella 1950-luvun alkupuolelle ja sen jälkeen lyhyen aikaa Lieksan keskustassa.

Riion Pekka oli aikansa legenda, jonka vieraanvaraisuudesta pääsivät nauttimaan monet Lieksasta Repolaan matkanneet tutkijat ja taiteentekijät. Kirjailija Juhani Aho kuvasi tunnelmiaan Lusman kylässä Tuulijärven rannalla vuonna 1892:

“Rannalla kohosi komea, punaiseksi maalattu talo (ja valkoiset ikkunalaudat) - aivan niin kuin paras herrastalo Suomessa. Pellolla oli tuulimylly, ja kun lähenimme rantalaituria, josta tie näkyi vievän peltojen läpi pihaan, niin mitä näimme? Höyrypurren!

Me menimme suuren ulkoporstuan kautta pirttiin. Se oli avara ja puhdas, ikkunat suuret, lattiat, pöydät ja penkit maalatut. Pirtin perällä seisoi kookas, mahtavan näköinen mies. Hän otti meidät erinomaisen kohteliaasti ja ystävällisesti vastaan ja vei kohta porstuan toisella puolen olevaan salonkiinsa, joita oli kaksi huonetta, sisustetut keinutuoleilla, sohvilla, tapeeteilla, uutimilla ja kaikilla herrastalossa tavattavilla mukavuuksilla.

Talon isäntä oli nimeltään Peter Grigorjeff eli Riion Pekka, joka on hänen suomalainen nimensä. Hänenlaisiaan hyvinvoimia, tuuheapartaisia, isoäänisiä miehiä tapaa hyvin tiheään Suomen markkinoilla kauppaa tekemässä, ja melkein joka hetki tulee niitä vastaan Pietarin kaduilla tai istuu niitä sen lukemattomissa traktiireissä teetä särpien.

Samoin kuin niin monet muutkin vähän varakkaammat karjalaiset ostaa hän näet vuosittain suuret määrät tavaraa Pietarista ja palkkaa miehiä niitä kantamaan ympäri Suomea; itse hän tekee suuria kauppvoja ostamalla lintuja ja nahkoja sekä kaikilta Suomen markkinoilta, joilla hän talven pitkään matkustelee että myöskin omalta paikkakunnaltaan, jolle hän siten toimittaa hyvinkin arvokasta rahanansiota. Tuolla tavoin kootut tavarat sitten lähetetään Pietariin ja Sunkkuun ja myydään siellä hyvällä voitolla. Näiden rahalähteiden lisänä on hänellä vielä kolme kauppapuotia, Yksi Joensuussa, toinen kotonaan ja kolmas Repolan kirkolla.”

Mauraset kyläkauppiaana

Merkittävän panoksen lieksalaiseen liike-elämään ovat antaneet myös Repolan Koropin kylästä kotoisin olleet Mauraset. Maurasen veljesten setä Andrei Mauranen piti Lieksassa sekatavarakauppaa 1920-luvulla. Pekka Mauranen (Mauro) muutti Lieksaan vuonna 1907 ja toimi kauppa-apulaisena ja kaupanhoitajana Lieksan Kauppa Osakeyhtiössä. Vuoden 1938 alusta hän toimi perustamansa Kouta Oy:n johtajana ja harjoitti liiketoimintaa Lieksan keskustassa 1960-luvulle.

Juho Mauranen aloitti kauppiasuransa Ipatoffilla ja jatkoi sitä Lieksan Kauppayhtiön palveluksessa myymälänhoitajana Nurmijärvellä 1920-luvun puolivälissä. Tämän jälkeen hänellä oli kauppa ja mylly Lieksan keskustassa. 1930-luvulla Juho toimi kauppiaana Kylänlahdessa.

Viktor Mauranen oli kauppias Antti Horttanaisen palveluksessa Tiensuussa vuoteen 1955 ja jatkoi sitten itsenäisenä kauppiaana vuoteen 1977 saakka. Veljeksistä Valde työskenteli ennen sotia Kauppayhtiön palveluksessa Lieksassa ja siirtyi sodan jälkeen Reijonen Oy:n palvelukseen Vuonisolahteen. Oman kyläkaupan hän perusti vuonna 1950. Maurasella oli joitakin vuosia sivuliike Vuonisjärvellä 1950-1960-luvulla. Nyt kauppiasperinteitä Vuonisolahteen kaupassa jatkaa Valde Maurasen tytär Riitta Turunen. Repolasta lähtöisin on myös Tunttusen kauppiassuku.

Metsäteollisuuden ensi askeleet Pankakoskella ja Kevät Niemessä

Metsä- ja uittotyöt vilkastuttivat Pielisjärven kyläkuva ja toivat ansiomahdollisuuksia paikalliselle väestölle 1800-luvun jälkipuoliskolla. Maamme kehittyvä puunjalostusteollisuus tarvitsi raaka-ainetta, jota saatiin Pielisjärven syrjäisistä kruununmetsistä. Talviset savotat ja keväiset uitot ulottuivat myös Repolan runsasmetsäisille seuduille, jossa hakatut puut uitettiin Pohjois-Karjalan sahoille Lieksanjokea pitkin.

Pankakosken ja Sahakosken väliseen saareen 1820-luvulla järvimalmin jalostamiseksi perustetun rautahytin toiminta oli vaikeuksissa 1800-luvun loppupuolella. Seisokit ja omistajien vaihdokset vaivasivat pientä rautatehdasta. Juhani Aho kuvasi näkymiä vuonna 1892:

“Pankakoski on epäilemättä meidän mahtavimpia koskiamme. Putous on siinä pitkä ja jyrkkä ja aalto kosken alajuoksussa niin kuohuinen ja mahtava, ettei ole ajattelemistakaan siihen venheellä lähteä. Tähän päättyykin se venereitti, joka kaukaa Repolan pitäjältä alkaen tuo tänne saakka.

Vasen ranta on jyrkkä, suora törmä, oikea on matalampi, ja siinä tehdas, jonka telassa pääasiallisesti rautalankaa valmistettaneen. Nyt siinä kuitenkin seisoo melkein kaikki liike. Suuret sulatusuunit ovat kylmillään, pitkät ja paksut piiput eivät anna savua. Ainoastaan muuan sirkkelisaha pienenteli halkoja ja sen räikeä, vähän väliä uudistuva säräys kuului kosken äänenkin läpi.

Vaelsimme pajasta pajaan. Vasarat nukkuivat tukiensa varassa ja muistuttivat leukaa, joka haukotellessaan on mennyt sijoiltaan. Ainoastaan muuan käsiseppä kalkutteli yksinään joitakin pieniä, tilapäisiä takeita. Muut missä lienevät olleet, eikä ollut tehtaan omistajakaan kotona. Tuntuu niin omituiselta tuo seisaus paikalla, jossa luonnon voimat ikään kuin yllyttämällä yllyttävät ihmistä pysymään mukana.”

Vuosisadan vaihteessa Pankakosken ja Kuokkastenkosken ruukkien omistajana oli Aktiebolaget Kuokkastenkoski Järnvek -yhtiö, jonka johdon saivat käsiinsä liikemies, luutnantti James Lindgren ja varatuomari C.A.V. Ek. Tuolloin pienet syrjäiset rautaruukit osoittautuivat kannattamattomiksi, ja ruukille haettiin ostajaa, mutta sitä ei löytynyt. Pankakosken 11 000 hehtaarin maaomaisuus ja koskivoiman käyttömahdollisuuksien laajentaminen antoivat kuitenkin uusia mahdollisuuksia. Lindgren ja Ek toivat Pankakoskelle innovaation: puuhiomon rakentamisen myötä kannattamaton raudanjalostus korvattiin metsäteollisuudella.

Puuhimo valmistui 1903, mutta yhtiön taru jäi lyhyeksi. Makea elämä vei veijariliikemiesten rahat, yhtiö meni konkurssiin ja Ek ja Lindgren vangittiin. Pankakosken omistajaksi tuli Aktiebolaget Pankakoski -yhtiö, jonka asioiden hoidossa tukholmalaisella pankilla oli suuret valtuudet.

Veijariliikemiesten toiminta ei rajoittunut yksinomaan Pankakoskelle, sillä Lindgren ja Ek aloittivat höyrysaahan rakentamisen Kevätniemeen vuonna 1902. Saha valmistu seuraavan vuoden helmikuussa, mutta sen alkuvaiheet olivat vaivalloisia. Saha pysähtyi keväällä ja yhtiö haettiin konkurssiin heinäkuussa 1903. Vuonna 1908 Metsähallitus vuokrasi sahan rautatierakennustyömaan tarvitsemien ratapölkkyjen ja puutavaran sahaamiseksi ja osti sen seuraavana vuonna. Uusia vaikeuksia oli kuitenkin edessä. Saha paloi joulukuussa 1910. Vasta uuden sahan valmistumisen jälkeen toukokuussa 1911 Kevätniemen sahaustoiminta vakiintui.

Autonomian ajan loppupuolella Pankakoskella tapahtui merkittävä omistajanvaihdos, kun Aktiebolaget W. Gutzeit & Co osti Pankakosken puuhiomon ja 26 000 hehtaaria metsää heinäkuussa 1909. Kaupalla yhtiö vahvisti asemiaan Pohjois-Karjalan puumarkkinoilla. Syyt Pankakosken hankkimiseen olivat yleiset ja paikalliset. Gutzeit oli etsinyt koskia Saimaan vesistön alueelta puuhiomon perustamiseksi. Kun A. Ahlström voitti kilpailun Varkauden tuotantolaitoksista, Gutzeitin katseet käännettiin Pankakoskelle, jossa oli koskivoimaa, maaomaisuutta ja puuhimo. Karjalan radan rataosuuden Joensuu-Lieksa avaaminen liikenteelle 1909 paransi merkittävästi paikallisten teollisuustuotteiden kilpailuedellytyksiä.

Aiemmin Gutzeitilla ei ollut itäisessä Suomessa tuotantolaitoksia, joten Pankakosken teollisuutta kehitettiin määrätietoisesti, jotta yhtiö saisi jalostettua ympäröivät metsänsä tuottavasti. 1910-luvun alussa rakennettiin uusi hiomo ja kolme kartonkikonetta. Vuonna 1915 Pankakosken tehdas oli Suomen suurin valkoisen puumassan ja kartongin tuotantolaitos. Tehtaan tuotanto meni alusta saakka vientiin. Ensimmäisen maailmansodan aikana Pankakoskelta vietiin vajaat 10 % koko maan valkoisesta kartongista ja pahvista. Hiokkeen viennistä Pankakosken osuus oli yli tuolloin neljäsosa. Vuonna 1925 Pankakoski valmisti peräti 40 % maamme valkoisesta kartongista ja pahvista ja sen vientiosuus tuotteen kokonaisviennistä oli neljäsosa. Gutzeit rakennutti Lieksanjoen vartelle Rantalan sahan vuosina 1912-1913 Pankakosken suurten rakennustöiden tarvitseman sahatavaramäärän hankkimiseksi.

Maaseutuyhteisössä tehdas tarjosi uusia työpaikkoja. Uuden tehtaan käynnistyttyä vuonna 1912 Pankakoski työllisti 319 henkeä, joista 135 oli töissä korjauspajassa. 1930-luvulla tehtaan työntekijämäärä vaihteli 400-500 henkilön välillä.

Sahat hankkivat puuta ja ostavat talonpoikien metsiä

Sahaliikkeiden puunhankinta metsähallinnon hoitoalueilta Pielisjärvellä alkoi vähitellen lisääntyä 1880-luvulla. Osa kasvusta selittyy Cederbergien kauppahuoneen omistamien Penttilän ja Karsikon höyrysahojen perustamisella Pielisjoen suulle edellisellä vuosikymmenellä. Ostajat olivat Pielisjoen suulle perustettujen sahojen omistajia. Aiemmin yksityismetsistä saatiin puuta paljon halvemmalla, jolloin kalliit kruununtukit eivät käyneet sahapatruunoille kaupaksi. Lisäksi Joensuun sahojen läheisyydessä puun saatavuus (järeät sahatukit) oli heikentynyt rajusti jo 1870-luvulla.

Voimakkaaseen jatkuvaan nousuun sahatukien myynti Pielisjärven kruununmetsistä lähti 1900-luvun alussa. Tähän vaikuttivat sahatavaran kysynnän kasvaminen maailmalla, suurten sahaliikkeiden tulo Pohjois-Karjalan puutavaramarkkinoille sekä sahaliikkeiden tavoittelemien järeiden tukkien väheneminen

yksityismetsistä. Tämä merkitsi entistä enemmän savotta- ja uittotöitä pielisjärveläisille. Vuosina 1892-1909 Pielisjoen uittoyhtiön uittama puumäärä lähes kolminkertaistui. Lieksasta kehittyi savottalaisten keskus. Esimerkiksi talvikautena 1923-1924 yhtiöiden ja metsähallituksen Pohjois-Karjalan savotoissa työskenteli lähes 15 000 miestä, joita yli 3 000 Ilomantsissa ja 5 200 Pielisjärven metsissä. Tästä huolimatta kotitarpeisiin käytetyn puun osuus oli vielä 1910-luvulla 3/4 kaikesta puun kulutuksesta Pohjois-Karjalassa.

Turvataksaan sahojensa puunhankinnan puutavarayhtiöt ostivat 1800-1900-lukujen taitteessa talonpojilta suuret määrät maatiloja ja metsiä erityisesti Itä-Suomessa. Yhtiöiden maanomistus juurtui Pohjois-Karjalassa erityisesti Ilomantsin ja Pielisjärven kihlakuntiin.

Talonpoikien perintömaa ei pysynyt tilallisten käsissä. Yhtiöt hankkivat maata ostamalla sitä suoraan tilallisilta tai talonpoikien metsät siirtyivät kauppiaiden, liikemiesten ja keinottelijoiden kautta yhtiöille. Gutzeit osti 1900-luvun alussa maata kolmestatoista Pielisjärven kylästä. Suurimmat kaupat tehtiin Kitsinvaaran, Lieksan, Polvivaaran ja Sikovaaran kylissä. Maanhankinta painottui pitäjän itäisiin ja pohjoisiin kyliin. Esimerkiksi Polvivaaran kylässä Gutzeitin metsäomaisuus karttui viidellä talolla, joista suurimman pinta-ala oli yli 1 600 hehtaaria ja pienimmänkin yli 800 hehtaaria. Cederbergit omistivat vuonna 1908 Pohjois-Karjalassa yhteensä 191 maatilaa, joista Lieksassa oli 52.

Yhtiöiden maaomaisuus karttui myös suurissa yrityskaupoissa. Gutzeitin ostaessa 1900-luvun alussa Utra Wood -yhtiön, vaihtoi kaupassa omistajaa hieman yli 100 000 hehtaaria, joista 16 000 oli Pielisjärvellä. Yhtiön maat olivat pääasiassa joensuulaisen kauppiaan Antti Juhana Mustosen peruja. Kaukaan Tehdas Oy:n ostettua joensuulaisen Cederbergien perheyrityksen vuonna 1920, Pohjois-Karjalassa vaihtoi samalla omistajaa noin 100 000 hehtaaria maata. Muutamaa vuotta aiemmin (1916) Parviaisen kauppahuoneen siirtyessä Kaukaalle kauppa kuului 36 maatilaa, joiden pinta-ala oli lähes 12 000 hehtaaria. Näistä tiloista viisi sijaitsi Nurmijärven kylässä.

Puun kysynnän lisääntyminen ja sen vaikutus maanomistusoloihin oli näkynyt tilakaupoissa jo aiemmin. Sahateollisuuden nousukausi 1870-luvulla sai maaseudun sekatarvakauppiat innostumaan maanhankinnasta. Tuolloin Joensuun sahojen puuntarve kasvoi nopeasti ja metsien ja maatilojen arvo nousi, joten metsä- ja tilakaupat tarjosivat mahdollisuuden suurten voittojen tekemiseen.

Vuosina 1862-1878 sekatarvakauppiat ostivat Pielisjärven kihlakunnassa kaikkiaan 86 tilaa tai tilanosaa yhteisalaltaan 25 200 hehtaaria. Puodinpitäjien maakaupat painottuivat sahatteollisuuden suhdannehuipun innoittamana juuri 1870-luvulle. Tilakauppojen vaatiminen suurten pääomien vuoksi maaomaisuus keskittyi harvoihin käsiin; yhdeksän kauppiasta hankki omistukseensa 3/4 kyseisestä maa-alasta. Pielisjärven maakauppiaiden 6 300 hehtaarin maanhankinnasta Antti ja Matti Rynäsen osuus oli lähes 3 400 hehtaaria ja Paavo Laitisen 1 100 hehtaaria. Siis ainoastaan maaseutukauppiaiden varakkain osa kykeni tekemään tilakaupoita ja siihen liittyneestä metsänmyynnistä todella kannattavan toimeentulolähteen sekatarvakaupan rinnalle.

Kulttuurimatkaajat laukkureiden reiteillä

Laukkukauppiaiden viitoittamaa reittiä Lieksasta Venäjän Karjalaan matkasivat autonomian ajan lopulla monet kulttuurimatkaajat - kansanperinteen kerääjät Elias Lönnrotista Samuli Paulaharjuun ja karelianismin kauden taitelijat Juhani Ahosta Eino Leinoon. Ilman "laukkuryssiä" ja heidän ikivanhoja maa- ja vesireittejään Suomeen, olisi tuskin koskaan aukaistu myöskään runonkerääjien uraa Karjalaan, arvioi karjalaisuuden tuntija, professori Hannes Sihvo teoksessaan "Karjalan kuva".

"Toiselle rannalle tultua alkaa maa kohota Kolia kohti. Tie, jota nyt kuljemme läpi talojen pihain, läpi heilimoivain ruishuhtain, poikki poltettujen palojen ja ohitse vasta kaadettujen lehtokaskien, joissa pihlaja vielä kukkii ja tuoksuu maahan kaatuneenakin ja joissa pikkulapset kerppuja ja vastaksia taittelevat - se on jo itsestäänkin ihaninta, mitä kesäinen matkailija voi toivoa. Mutta sillä on vielä taka-alana maisema, joka on yhtä mahtava kuin tämä tie on sievän soma ja viehättävä.

Me istumme Kolin vastaisella vaaralla erään veräjän päällä.”

Näin kuvaili ensikosketustaan Koliin kirjailija Juhani Aho Päivälehdessä elokuussa 1892. Aho suuntasi Karjalan-retkelleen puolisonsa Venny Soldanin ja taidemaalari Eero Järnefeltin kanssa. Koliilta matka jatkui Lieksan ja Ruunaan kautta Venäjän Karjalaan, kuten edellä olemme matkakertomuksista havainneet. Aho kuvasi matkaa useissa kirjoituksissaan heti matkansa jälkeen. Pielisen ja Kolin maisemat ovat painaneet jälkensä myös Ahon romaanin ”Panu” miljööseen.

Karjalan löytäminen ja valloittaminen taiteelle liittyi suomalaiseen uusromantiikkaan, Kalevalan renessanssiin. Karelianismin taustana olivat Savokarjalaisen osakunnan järjestämät Kalevalan kuvituskilpailut (1885 ja 1890) sekä Euroopan taiteessa 1800-luvun lopulla virinnyt harrastus primitiiviseen ja alkuperäiseen, mikä kuljetti karelianismin idean Suomen taiteeseen Pariisiin kautta. Axel Gallénin Kuhmoon ja sieltä Vienan Karjalaan suuntautuneen häämatkan (1890) innoittamana nuoret taiteilijat lähtivät etsimään Suomen kansan juuria Kalevalan mailta. Matkojen suunta oli Venäjän Karjala, rajantakainen satumaa, minne kulkevien reitinvalinta alkoi usein Karjalan portilta Koliilta.

Eero Järnefelt palasi Koliille vuosikymmenten saatossa monta kertaa matkakumppaneinaan valokuvaaja Into Konrad Inha ja säveltäjämestari Jean Sibelius. Järnefelt maalasi ainakin viitisenkymmentä Koli-aiheista maalausta, mutta mikäli jokainen hento idealuonnos lasketaan mukaan Järnefeltin Koli-kuvia on löytynyt noin satakunta vuosilta 1892-1936.

Järnefeltin tuotannon tunnuskuvaiksi ovat muodostuneet monumentaaliset Koli-maisemat, joissa taitelija kuvaa jylhää erämaamaisemaa välkkyvien järvineen - milloin myrskyn tuivertamana, milloin raikasta syksyistä väriloistoa hehkuvana. Kolistä tuli kansallismaisema niin luonnossa kuin taiteessakin.

Kalevala tyylin ja mitan vaikutus näkyy vahvana juonteena Eino Leinon tuotannossa. Pielisen Karjalaan Leinon teoksista sijoittuvat vuonna 1908 valmistunut viisinäytöksinen historiallinen näytelmä ”Simo Hurtta” sekä isonvihan aikaan sijoittuva samanniminen runosikermä. Näiden lisäksi Leinon tuotannossa on muutamia muita Simo Hurttaan liittyviä runoja. Esimerkiksi lyyrillissävyinen monologi ”Mantsin laulu” runokokoelmassa ”Helkavirsiä I” ja balladi ”Affleck”, jonka ensimmäiset säkeet kuuluvat:

”Simo Affleck, ankara mies,
hän hevosensa tallista nouti.
Hepo hirnui: ”Voi sua, voi,
Simo Hurtta, Karjalan vouti!”

Simo Hurtta, huikea mies,
suki hevosensa harjan ja tukan:
”Vasta voivota, kun satulassa
tuon kotihin ma Karjalan kukan:”

Lieksan kautta Karjalan matkoillaan kulkivat 1890-luvulla Suomen Muinaismuistoyhdistyksen avustuksella tutkimusmatkansa tehneet opettaja L. V. Pääkkönen ja arkkitehdit Yrjö Blomstedt ja Viktor Sucksdorff. Arkkitehdit etsivät kansallista puutyyliä rakennuksista ja esineistä. Heidän ja Samuli Paulaharjun kahden Karjala-matkan (1900 ja 1907) matkakertomuksissa välittyy autenttinen kuva karjalaisesta kulttuuriperinnöstä, vuorovaikutuksen vilkkaudesta sekä arkisesta elämästä autonomian ajan loppupuolen Lieksassa.

Matkallaan Pääkkönen tapasi laukkukauppiaita:

”Naaravirralla tapasin kahdeksan laukkuryssää, jotka olivat Suomessa vuosia viettäneet ja nyt olivat kotimatalla Repolan puolelle. Olipa eräs heistä meillä syntynyt ja kasvanutkin ja nyt, isänsä kuoltua - kahdeksantoistavuotiaana - oli hänessä herännyt halu näkemään kansansa olinpaikkoja. Näiden kera kulkien meni matka aika iloisasti ja heidän tavaroittensa kuljettajan rekipahasessa sai minunkin pieni matkalaukkuni sijansa.”

Paulaharju puolestaan ihasteli kanssakäymisen aitoutta:

“Tuulijärven kylässä saan sijan varakkaan Maurosen talossa. Onpa siellä muitakin Suomen miehiä praasniekkavieraina. Naapuripitäjästä Lieksasta ovat tulleet katsomaan rajantakaisten veljiensä juhlia. Hyvin näyttävät viihtyvän, ystävinä keskenään pakinoivat.”

Maalaispitäjän monipuolistuvat elinkeinot

Autonomian ajan lopulla Pielisjärvi oli vahva maaseutupitäjä. Vuosien 1880-1920 välillä maatalousväestön osuus kunnan koko väestöstä oli noin 90 prosenttia. Vuonna 1910 maatalousperheiden päähenkilöistä maanomistajia oli vajaa viidennes (18 %) maanvuokraajia runsas kolmasosa (37 %) ja maatyöväkeä lähes puolet (45 %). Väestönkasvu (vuosina 1880-1920 10 200:sta 15 500:een) ja maaseudun sosiaalirakenne huomioiden uudet työpaikat olivat tarpeen.

Pitäjän kirkonkylä Lieksa oli puutalojen yhdyskunta, vilkas kauppapaikka ja savotalaisten keskus. Talouselämän uudet tuulet toivat vireyttä maalaispitäjään ja loivat pohjaa nykyisen elinkeinorakenteen muotoutumiselle. Liikemiehet luutnantti Lindgren ja varatuomari Ek toivat Pankakoskelle innovaation - kannattamaton raudanjalostus korvattiin metsäteollisuudella. Makea elämä vei kaverusten rahat, mutta puuhiomo ja Kevätniemen saha jäivät. Maakunnan metsäteollisuuden kasvu tarjosi yhä enemmän työtilaisuuksia maaseudun pienviljelijöille ja tilattomille työmiehille.

Raja avasi mahdollisuuksia ja antoi virikkeitä aineelliseen ja henkiseen perintöön. Vilkas rajakauppa loi kauppasuhteita ja välitti kulttuurivaikutteita rajan molemmin puolin. Laukkukauppiat toivat paikkakunnalle yritteliäisyyttä ja loivat omia menestystarinoita liike-elämän parissa. Taiteilijakareliaanit tekivät kirjoituksillaan ja taideteoksillaan Kolin ja Pielisen maisemat tunnetuksi maamme kulttuuri- ja matkailupiireissä. Kotiseutumme sai nimekkäitä puolestapuhujia Helsingin herrojen salonkeihin.

Nämä samat tekijät - innovaatiot, yritteliäisyys, puolestapuhujat ja eri kulttuurien välinen vuorovaikutus - ovat Lieksan menestystekijöitä myös tänään. Toivottavasti onnistumme hyödyntämään niitä yhtä hyvin kuin sata vuotta sitten.

Lähteet

Aarnio, Jouni,
Kaskiviljelystä metsätöihin. Tutkimus Pielisjärven kruununmetsistä ja kruununmetsätorppareista vuoteen 1910. Joensuun yliopisto, maantieteen laitos. Julkaisuja No 4. Joensuu 1999.

Aho, Juhani,
Kootut teokset X. Porvoo 1936.

Björn, Ismo,
Metsämaakunta siirtyy kotitarpeesta metsätalouteen. Artikkeliteoksessa Maakunnan synty. Pohjois-Karjalan historia 1809-1939. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1089. Hämeenlinna 2006.

Kaarniranta, Kim,
"Elämää rahaa käärien ja velkoen". Pohjois-Karjalan maaseudun sekatavarakauppiat ja heidän velallisensa 1860- ja 1870-luvulla. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Bibliotheca Historica 70. Helsinki 2001.

Kupiainen, Heikki,
Savotta-Suomen synty, kukoistus ja hajoaminen. Talonpoikaisen maanomistuksen muutos ja elinolot Savossa ja Pohjois-Karjalassa 1850-2000. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja N:o 79. Joensuu 2007.

Paulaharju, Samuli,
Karjalaista rakennustaitoa. Kuvaus Pohjois- ja Itä-Karjalan rakennuksista. Toimittanut Pekka Laaksonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 935. Jyväskylä 2003.

Perinteitä - Palveluita. VUONISLAHDEN KYLÄN HISTORIAA. Toimittanut Sirpa Sulopuisto. Vuonislahden kyläseura ry:n julkaisuja n:o 1. Saarijärvi 2001.

Saarelainen, Asko,
Rengeistä isänniksi - kääpiötiloista pienviljelmiksi. Maanhankintalain mukainen asutustoiminta Pielisjärvellä 1945-1966. Suomen historian pro gradu -tutkielma Joensuun yliopistossa 1988 (painamaton).

Saarelainen, Asko,
Lieksan idän ja lännen rajamailla. Väestön liikeitä ja rajakauppaa viiden vuosisadan varrelta. Artikkeliteoksessa Hukan hännän mitalla Rajaseudun historiaa Lieksasta. Jyväskylä 2004.

Tarma, Heikki,
Tarman tarinat. Lehtiartikkeleita Joensuusta ja sen ihmisistä. Kuopio 2003.

Virran varrelta - Lieksanjoen opaskirja. Toim. Minna Oksanen ja Anni Kärkkäinen. Kuopio 2006.

Haastattelut

Martta Makkonen, Lieksa
Markku Rotko, Lieksa
Pankakosken kylähistoriaryhmä 2006-2008
Riitta Turunen, Lieksa
Olavi Vartiainen, Lieksa